

SOVYET RESMİ TARİHÇİLİĞİNDE MÜSAVATÇILARA ve AZERBAIJAN
DEMOKRATİK CUMHURİYETİ'NE YAKLAŞIM*

The APPROACH to the MUSAVATISTS and AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC
in the SOVIET OFFICIAL HISTORICISM

Refik TURAN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-posta: refikturan06@gmail.com

[orcid.org/ 0000-0001-8369-800X](https://orcid.org/0000-0001-8369-800X)

Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	17.04.2019
Accepted	14.05.2019
DOI	10.17497/tuhed.555329
Corresponding Author	Refik TURAN
Cite	Turan, R. (2019). Sovyet resmi tarihçiliğinde müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yaklaşım. <i>Turkish History Education Journal</i> , 8(1), ss. 263-289. doi: 10.17497/tuhed.555329

*Bu makale Ankara Üniversitesi tarafından 28-31 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan "Susturulan Geçmiş: Sovyet Dönemi Tarihyazımı ve Tarih Ders Kitaplarında Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" başlıklı sözlü bildirinin yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Öz: 1960'lı yılların başlarından itibaren Sovyet resmi tarihçiliğinin ve yine aynı dönemde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarının 20. yüzyıl Azerbaycan milli tarihinde önemli bir yere sahip olan Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yaklaşımını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada "genel tarama modeli" ve "doküman analizi" tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada yayınlandığı yıldan, SSCB'nin yıkılışına kadar geçen dönemde Sovyet resmi bakışını yansıtan bir eser olma özelliği taşıyan ve Azerbaycan SSC İlimler Akademisi tarafından yayınlanan üç ciltlik "Azerbaycan Tarihi" isimli eser ve 1960-1980 yılları arasında Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarından oluşturulan bir örneklem üzerinde çalışılmıştır. Araştırma sonunda Sovyet resmi tarihçiliğinin Azerbaycan'ın 1917-1920 yılları arasındaki tarihsel olay ve süreçlere genel olarak Bolşeviklerle yabancı emperyalistler arasındaki mücadeleler şeklinde yaklaştığı anlaşılmıştır. Böylece söz konusu dönemde Bolşeviklerin gücü ve Azerbaycan tarihinde oynadıkları rol olduğundan daha büyük gösterilirken, Azerbaycan milli hareketinin temsilcisi Müsavat Partisi'nin rolü ise Azerbaycan halkının özgürlük hareketini engellemeye çalışan yabancı işgalcilerin işbirlikçisi konumuna indirgenerek tarihsel rolü ve önemi gözden kaçırılmakta ve değersizleştirilmektedir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti de burjuva ve büyük toprak sahiplerinin hükümeti olarak nitelendirilmekte, uyguladığı politikalar ise irtica, karşıdevrim ve Osmanlılaştırma hareketleri olarak görülmekte ve eleştirilmektedir. Sovyet tarihçiliğinin Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne karşı yaklaşımı SSCB'de okutulan tarih ders kitaplarına da aynen yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Azerbaycan SSC, Müsavat Partisi, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Marksist Tarih Anlayışı, Sovyet Tarihyazımı

Abstract: From the beginning of the 1960s until the collapse of the USSR, the official historiography of the Soviet Union and the history textbooks of Azerbaijan, which were studied in Azerbaijan, were to reveal the approach of the Müsavatists and the Democratic Republic of Azerbaijan. In this study, the "general screening model" and "document analysis" technique was used. In the research, a three-volume study on the History of Azerbaijan, which was published by the Academy of Sciences of Azerbaijan SSR, and a sample of history textbooks which were taught in Azerbaijan between 1960-1990, reflecting the official view of the Soviet Union until the fall of the USSR, were studied. At the end of the research, it was understood that the Soviet official historiography approached the historical events and processes of Azerbaijan between 1917-1920 in the form of struggles between Bolsheviks and foreign imperialists. Thus, while the Bolsheviks are bigger than the role they play in Azerbaijan's history, the role of the Musavat Party, the representative of the Azerbaijani national movement, is reduced to the role of collaborator of the foreign occupiers who are trying to prevent the Azerbaijani people's freedom movement and its historical role and importance are overlooked and worthless. The Democratic Republic of Azerbaijan is considered as the government of the bourgeois and big landowners, and the national policies applied are evaluated and criticized as reactions of reaction, counterrevolution, and Ottomanization. The approach style of Soviet historiography mentioned above very briefly against the Musavat and the Azerbaijani Democratic Republic is also reflected in the history textbooks taught in the USSR.

Keywords: USSR, Azerbaijan SSC, Musavat Party, Democratic Republic of Azerbaijan, Marxist history approach, Soviet historiography

Extended Summary

Purpose

The aim of this study is to reveal the approach of the Musavat Party of Azerbaijan (Musavatists) who gave direction to the history of Azerbaijan history between 1917-1920, and the approach of Azerbaijan to the Democratic Republic of Azerbaijan, which was the first parliamentary nation-state experience in the historiography and history textbooks of the USSR in the period between 1960 and 1990.

Method

The “general scanning model” and “document review” technique were used in the study. In this study, the approach of Soviet official historiography to the Musavatists contestants and the Democratic Republic of Azerbaijan was examined in the three volumes of historical works of Azerbaijan, which were published by the history department of the USSR Academy of Sciences between 1953 and 1973 and which were considered in accordance with the views and directives of the Communist Party, and which. The third volume of this work, published in Russian as two books in 1963, covers the period between 1918 and 1960. The third volume of the work was translated into Azerbaijani Turkish in 1973 and published in two books covering 1917-1937 and 1938 and 1960, as in Russian edition. In the prologue of this volume, it is emphasized that this work written in accordance with the decisions of the Azerbaijan KP MK'nın is the first comprehensive work written in relation to the period of Azerbaijan under Soviet rule. In the research, three different textbooks written in 1960, 1964 and 1982 were used in the history textbooks of Azerbaijan in order to illustrate the approach of the contestants and the Democratic Republic of Azerbaijan in the history textbooks studied in Azerbaijan during the Soviet period.

Results and Discussion

In the USSR, history has been seen as an important tool for creating a consciousness of “Soviet citizenship” and transferring socialist ideology to keep millions of people with different ethnic backgrounds, beliefs, and identities together in vast geography. For this reason, history has been regarded as vital to ideology since the beginning of the revolution

and kept under the strict control of the Communist Party. Therefore, the history research and historiography of the USSR is subject to the policies of the Communist Party.; the general framework of historical research has been determined by the party Central Committee and party conglomerates. As an unavoidable consequence of this situation, historical realities were not reflected in the works written during the Soviet period, and events were approached in a one-way and ideological way. The Musavat Party, which started the independent nation-state struggle in the period after the Revolution of 1917, was positioned as the “enemy other” in Soviet historiography since it was seen as an obstacle to the success of socialism in Russia and the Caucasus. The most powerful and dynamic political movement against the Bolsheviks in Azerbaijan between 1917-1920 was the Musavat Party, and this period was the scene of the struggle of these two forces. The Musavat Party and the Democratic Republic of Azerbaijan and the Bolsheviks and the Soviet Republic of Azerbaijan, which became the representative and the driving force of the Azerbaijani national movement, were the representatives of two opposing systems and ideologies as well as two different political forces fighting for Azerbaijan. The Bolsheviks who won the struggle, as well as in every field of history by establishing strict control over the field of history, distorted the historical realities in line with their ideology and interests. On the other hand, the appearance of the “enemy other” Musavat Party was aimed at reducing its historical importance by disreputing the Musavatists and the Democratic Republic of Azerbaijan, which was founded under their leadership. On the other hand, it was thought that opposition of the Musavat would tighten the Bolsheviks more closely together. In the beginning, the methods of discrediting, disparaging and physical punishment applied to the Muscelikes became a characteristic feature of Stalin's repressive management style. Through these methods, Stalin tried to destroy the opposition against totalitarianism and to eliminate internal opposition. events between 1917-1920 years in Soviet historiography who want to occupy Azerbaijan by Bolsheviks who fought for the freedom of Azerbaijan, Turkey is considered as a struggle between Germany and England. Musavatists and nationalists are shown as those who support foreign invaders and betray their country and people against the Bolsheviks who are trying to defend, protect and liberate the rights of Azerbaijan. In the history textbooks taught in the USSR, the information about the Musavatists is completely parallel to the official historiography and does not go beyond the official concept. Although this situation has been written by different authors and published in different years, it has

led to the fact that the textbooks are not different from each other in terms of the approach to the events and the language and style used, and moreover, they are in the form of repetition of each other. The language and style used in textbooks, titles, and qualifications used against the Musavatists are as problematic and militancy as it should not be in a textbook in pedagogical terms considering the age and developmental characteristics of the target student group. General approach in textbooks It is stated that the only legitimate political movement of Azerbaijan is the Bolshevik Party, which is the representative of workers, peasants, and laborers; all other movements are illegal and counter-revolution; The Musavatists are the collaborators of the forces of the Tsarist regime, who act together with the hostile forces trying to prevent the independence and freedom movement led by the Bolshevik Party.

Conclusion

The process of the production of history in the USSR was clearly carried out under the supervision and engineering of the Communist Party, not as the intervention of power as a common or apparent invisible power, as expressed by the Haitian historian Trouillot. The Communist Party was personally present at every stage of history production; The course focused on historians by identifying the issues to be investigated, the general framework of research and the official perspective on historical events. In the Soviet historiography, the events that took place in Azerbaijan in 1917-1920 were approached as a struggle between the Bolsheviks and the foreign imperialist powers, who were the representatives of the workers and peasants in general. In this struggle, the Bolshevik Party is shown as the largest political power of the Transcaucasian region and Azerbaijan, which is defending the region against foreign imperialist forces. On the other hand, the Musavat Party was reduced to a trivial detail of the political struggles in the region during the period in question, and in order to maintain the military and political victory of the Musavat Party against the Azerbaijani national movement continuously and to increase the importance of the victory they have gained, they have created a history that will. In this context, in addition to the accusations of “anti-revolutionism” and “hatred of the people”, the contestants tried to be humiliated by the terms of presenting the interests of Azerbaijan to imperialist powers such as Turkey, Germany and England, inviting and encouraging these countries to invade Azerbaijan and making them spy, serve and serve these countries, thus forgetting the great and important.

The same approach in Soviet historiography applies to the Democratic Republic of Azerbaijan. In the works written in this period, the fact that the Democratic Republic of Azerbaijan is an independent state, the subject of international law is denied and ignored. In the history books, a negative perception was tried to be created by using condescending expressions to define this state and the period in which they rule. In the history textbooks studied in Azerbaijan during the Soviet period, there is a parallel approach towards the Musavatists and the Democratic Republic of Azerbaijan in general to the research works on the subject of the period and therefore to the official point of view. In the textbooks, a vulgar and militant language and style were used in the sections related to these subjects in pedagogical terms.

Giriş

1911 yılı Ekim ayında eski Hümmeçilerden Tağı Nağıyev, Mehmet Ali Resulzade ve Abbasgulu Kazımzade tarafından temeli atılan Müslüman Demokratik Müsavat Partisi (Resulzade, 1966: 13), başlangıçta faaliyetlerini gizli olarak sürdürmek zorunda kalmış, ancak Şubat 1917 Devriminin ardından ülkede oluşan görece özgürlük ortamının oluşmasından sonra açık faaliyetlere başlayabilmiştir. Müsavat Partisi'nin kurulması ile Azerbaycan milli hareketi siyasi bir nitelik kazanmıştır. İsmi Müsavat Partisi ile özdeşleşen M. Emin Resulzade, parti kurulduğu sırada İstanbul'da sürgünde bulunuyordu. 1913 yılında Romanovlar sülalesinin Rusya'da hâkimiyeti ele geçirmesinin 300. yıldönümü dolayısıyla çıkarılan genel aftan yararlanarak Bakü'ye dönen M. Emin Resulzade Müsavat Partisi'ne katılmış ve kısa sürede partinin liderliğine yükselmiştir (Eliyev, 1992). M. Emin Resulzade Müsavat Partisi'nin kurulmasında bizzat yer almasa da gerek İstanbul'da bulunduğu sırada oradan yazdığı mektuplar ve gönderdiği "Türkçü" yayınlar, gerekse Azerbaycan'a döndükten sonra yazdığı yazılar ve diğer faaliyetleriyle partinin fikir yönünden gelişmesi, dönüşmesi ve olgunlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Müsavat Partisi'nin ilk programı ve yayınladığı beyannameler partinin kurulduğu sırada daha çok "İslamcı" bir parti görünümünde olduğunu ortaya koymaktadır. Partinin ilk

programında genel olarak şu hususlara yer verilmiştir: Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden bütün Müslümanların birleşmesine çalışmak, esir Müslümanların bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamak, bağımsızlık için mücadele eden Müslüman memleketlere maddi ve manevi yardımda bulunmak, Müslüman millet ve devletlerin savunma ve taarruz güçlerini artırmalarına yardım etmek, bu fikirlerin yayılmasına yönelik engelleri ortadan kaldırmak, Müslümanların birleşmesine ve ilerlemesine çalışan diğer partilerle ilişki ve işbirliği geliştirmek, insanlığın mutluluk ve ilerlemesine çalışan yabancı partilerle ilişki ve fikir alışverişinde bulunmak, Müslümanları ticaret sanayi ve iktisadi bakımdan güçlendirmeye çalışmak (Mehmetzade, 1991: 39). Programda partinin kuruluş amacının genel olarak Müslüman devletlerin bağımsızlıklarını korumalarına, bağımsız devletleri bulunmayan Müslüman milletlerin ise bağımsızlıklarını elde etmelerine yardım etmek olduğu görülmektedir. Partinin genel olarak İslam Dünyasında “ümme” anlayışından “millet” anlayışına geçiş sürecinin devam ettiği bir dönemde kurularak faaliyette bulunmasının ideolojisindeki hızlı farklılaşma üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Zira bu dönemdeki yayın ve belgelerde henüz “ümme” ile “millet”, “Müslümanlık” ile “Türklük” kavramları birbirlerinden net bir şekilde ayrılmadığı gibi bu kavramlar yaygın olarak birbirlerinin yerine de kullanılmaktaydı. M. Emin Resulzade, 1913 yılında sürgünde bulunduğu İstanbul’dan Azerbaycan’a dönerken beraberinde Türkçü ve milliyetçi bir ruh da götürmüştü; bundan sonraki yazılarında milliyetçi fikirlere özel önem vermiştir. Sonuçta Resulzade’nin çaba ve yönlendirmeleriyle Müsavat fikir dünyasında “ümme” ve “ümmeçilik” devri kapanmış; “milliyet” ve özellikle “Türk milliyetçiliği” devri başlamıştır (Mehmetzade, 1991; Aliyeva Kengerli, 2008: 148).

Ekim Bolşevik Devrimi, I. Dünya Savaşı yıllarında zaten sıkıntı ve kargaşa içerisinde olan Rusya’yı daha zorlu bir sürece sokmuştu. Savaştan sonra çok uluslu devlet yapılanmalarının yıkılarak yerlerini ulus devletlere bırakılacağına anlaşılması ve ulusların kendi kaderlerini tayin haklarının tanınmasının gündeme gelmesi bölgede milletleşme sürecini hızlandırmış; buna bağlı olarak da bölge halkları arasında güç, nüfuz ve toprak mücadeleleri şiddetlenmiştir. Transkafkasya’nın stratejik konumu ve özellikle zengin Bakü petrol yatakları gerek Bolşeviklerin, gerekse yabancı güçlerin bölgeye ilgilerinin artmasına ve müdahalelerine yol açmıştır. Böylesine karmaşık ve zorlu bir dönemde Müsavat Partisi kısa

süre içerisinde Azerbaycan'da gelişen milli bağımsızlık hareketinin temsilcisi ve itici gücü haline gelmiştir.

Müsavat Partisi'nin kısa sürede Azerbaycan'ın en güçlü siyasi partisi haline gelmesinde aralarında belli konularda görüş ayrılıkları olsa da Ermeniler ile Bolşeviklerin Bakü petroleri, Müsavat karşıtlığı ve Azerbaycan milli hareketine düşmanlık gibi konularda işbirliği yapmalarının da etkisi olmuştur. Bu durum Müsavat Partisi'nin Azerbaycan halkının tek güvendiği egemen partiye dönüşmesini ve Azerbaycan Türklerinin bu parti etrafında daha sıkı kenetlenmelerini sağlamıştır (Sadıkov, 2015).

1917 Nisanında Gence'de toplanan Kafkas Müslümanları Kurultayı sırasında Müsavat Partisi ile Gence'de kurulmuş bulunan Türk Âdemi Merkeziyet Partisi birleşme kararı almış, birleşmeden sonra da partinin adı Türk Âdemi Merkeziyet Müsavat Halk Partisi olarak değiştirilmiştir. Birleşmeden sonraki dönemde kısaca "Müsavat" olarak anılan ve bilinen bu parti ideolojik olarak daha da olgunlaşarak şekillenmiş ve Azerbaycan halkının dilek, arzu ve menfaatlerini temsil eden bir parti halini almıştır (Mehmetzade, 1991: 51; Yagublu, 2015: 53). Parti, 26-31 Ekim 1917 tarihleri arasında gerçekleştirdiği birleşmeden sonraki ilk genel kurultayında 76 maddeden ibaret yeni programını kabul ederken, M. Emin Resulzade'yi de genel başkanlığa seçmiştir. Partinin yeni programında demokratik ve federatif Rusya içerisinde Azerbaycan'ın geniş coğrafi ve siyasi özerklik talebine de yer verilmiştir (İsgenderli, 2012: 44); Yagublu, 2015: 54).

Resulzade, özellikle 1917 yılından itibaren Türklerin tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesinin imkânsızlığını anladığından, bağımsızlığını kazanmış Türk devletleri arasında bir federasyon oluşturulması fikrini ileri sürmüştür. Böylece bağımsızlıklarını kazanmış Türk halkları daha sonra tek bir "Turan federasyonu" altında bir araya gelebileceklerdi (Aliyeva Kengerli, 2008: 149).

Azerbaycanlı tarihçi Aydın Balayev (1992), Mart 1918'de Bolşevikler ve Ermeniler tarafından Bakü'de Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirilen katliamın, Müsavat'ı özerk Azerbaycan düşüncesinden tam bağımsızlığa yönelten önemli bir etken olduğunu ileri sürmektedir. Müsavat, bu olaydan sonra milli programını daha da radikalleştirerek tam bağımsız devlet siyaseti yürütmeye başlamış ve bu süreç nihayet 28 Mayıs 1917'de bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Müsavat Partisi, 1917 yılı başlarından 27 Nisan 1920’de Bakü’nün Sovyet Kızıl Ordusu tarafından işgaline kadar geçen süreçte Azerbaycan’ın siyasi tarihine damgasını vurmuştur. Müsavatçı kadroların öncülüğünde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurulması, Azerbaycan tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu devletin kurulmasıyla “Azerbaycan” kelimesi sadece coğrafi, etnografik ve linguistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir anlam kazanmıştır (Resulzade, 1990; İsgenderli, 2012). Bu devletin kurulması ve uyguladığı milli politikalar ile Azerbaycan devletinin adı, sınırları, yönetim şekli ve dili tespit edilmiş ve ulus devlet anlayışının temelleri atılmıştır (Asker, 2015: 543). Kısa ömürlü olmasına rağmen bu devletin kurulması Azerbaycan’ın SSCB içerisindeki konumu ve statüsü üzerinde de olumlu rol oynamış; SSCB’nin dağılmasından sonraki süreçte de bağımsızlık mücadelesine referans teşkil ederek bağımsız ulus devlete geçişi kolaylaştırmıştır (Turan, 2018: 437) Ne var ki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ancak yirmi üç ay yaşayabilmiş, 1920 yılının 27 Nisanını 28 Nisana bağlayan gece Sovyet Kızıl Ordusu Bakü’yü işgal ederek burada Sovyet yönetimi kurmuştur. Bu gelişme Kuzey Azerbaycan’ı adım adım SSCB’nin bir parçası haline getirecek sürecin başlangıcını oluşturmuştur.

27 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu’nun Bakü’yü işgali sırasında Müsavat Hükümeti ve parlamentoya yönetimden el çekmeleri yönünde ultimatom verildiğinde parlamentonun öne sürdüğü şartlardan birisi de yeni dönemde siyasi partilerin faaliyetlerini serbestçe sürdürebilmelerine imkân tanınmasıydı. Ayrıca işgalin ikinci gününde de Sovyet Hükümeti yetkilileri ile Müsavat ve İttihad partilerinin temsilcileri arasında siyasi partilerin yeni dönemde faaliyetlerini serbestçe sürdürebileceklerine dair bir sözleşme imzalanmıştı. Ancak Sovyet hükümeti kısa süre sonra birer bahaneyle siyasi partileri kapatarak taraftarlarını cezalandırmaya başladı. 1920-1921 yılları arasında Fethali Han Hoyski, Nesip Bey Yusufbeyli, Hasan Bey Ağayev gibi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nde üst düzey siyasi görevlerde bulunmuş simaların da dâhil olduğu çok sayıda siyasi elit “Müsavatçı” oldukları gerekçesiyle öldürülmüştür (Gandilov, 2000: 110). Özellikle 14 Ağustos 1923 tarihinde “Bakinski Raboçi” gazetesinde Müsavat Partisi’nin feshedildiğine dair haberin çıkmasından sonra Müsavatçılara yönelik tutuklama ve cezalandırmalar kitlesel bir mahiyet kazanmıştır (Bünyadov, 1993: 44). Sovyet yönetiminin 1930’lu yıllara doğru gittikçe şiddetlendirdiği baskı ve cezalandırmalar karşısında Azerbaycanlı aydınların bir bölümü ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. M. Emin Resulzade de göz hapsinde tutulduğu Moskova’daki Şark Enstitüsü’nde öğretmenlik görevini

sürdüğü sırada önce Leningrad üzerinden Finlandiya'ya; oradan da Almanya ve son olarak da İstanbul'a gitmiştir. Böylece Resulzade'nin hayatında yeni bir aşama olan "siyasi muhaceret" dönemi başlamıştır. Resulzade muhaceretteyken ilk olarak dağınık halde bulunan muhacereti toparlamak maksadıyla partinin yurt dışı bürosunu kurmuş; ayrıca Türkiye ve İran'ın çeşitli şehirlerinde partinin milli komitelerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bir süre sonra da siyasi fikir farkı gözetmeksizin tüm Azerbaycanlı muhacirleri tek çatı altında birleştirmek amacıyla Azerbaycan Milli Merkezi'ni kurmuştur. (Mehmetzade, 1991: 166; Aliyeva Kengerli, 2008: 151). 1931 yılında muhaceretin Türkiye'deki siyasi faaliyetlerinin yasaklanması üzerine, Resulzade Avrupa'ya giderek faaliyetlerini orada sürdürmüş, 1947 yılında II. Dünya Savaşı sonrasında değişen şartlarında yeniden Türkiye'ye dönmüştür. 1 Şubat 1949 tarihinde Ankara'da Azerbaycan Kültür Derneği'ni kurarak bağımsız Azerbaycan mücadelesini bu çatı altında sürdürmeye başlamıştır (Turan, 2016). Müsavat Partisi, SSCB'nin dağılmasına kadar muhacerette tüm imkânlarıyla bağımsız Azerbaycan davasının takipçisi olmuştur. Böylece Müsavatçı kadroların 1911 yılında başlattıkları bağımsızlık mücadelesi farklı boyut ve mecralarda SSCB'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

Müsavat Partisi, özellikle dünyada ve Kafkasya bölgesinde siyasi ve ideolojik dengelerin hızla değiştiği 1917-1920 yılları arasında Azerbaycan'ın siyasi tarihine damgasını vurmuştur. Bu süreçte Müsavat Partisi Azerbaycan'ı I. Dünya Savaşı sonrasında yeni düzenine uyarlamak ve hazırlamak için kendisini fikir ve ideoloji bakımından sürekli yenileyip geliştirmiş; bu çerçevede Azerbaycan milli hareketini Rusya içerisindeki federatif özerklik talebinden Transkafkasya bölgesel federasyonuna ve nihayet oradan da Müslüman doğunun ilk parlamenter ulus devleti aşamasına ulaştırmıştır. Siyasi alandaki bu devletleşme süreci "ümme" anlayışından "millet" anlayışına geçişle, yani milletleşme süreciyle eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Elbette ki bu dönüşümlerde milletlerin kendi kaderlerini tayin etme anlamında dış dinamiklerin, yani dünyadaki genel siyasi yönelimlerin de etkisi olmuştur. Müsavat Partisi ve hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın, Rusya'daki Bolşevik Devrimi ve devamındaki iç savaş ile bölgesel nüfuz, çıkar ve sınır anlaşmazlık ve çatışmalarının aynı anda hüküm sürdüğü dünyanın en zor coğrafyalarından birinde ve en zorlu tarihsel koşullar altında üç yıllık süreci başarıyla yöneterek, önce Azerbaycan milli güçlerinin meşru ve güçlü bir temsilcisi haline gelmiş; daha sonra ise Azerbaycan'ın ve Müslüman dünyanın ilk milli bağımsız parlamenter ulus devletini kurmayı başarabilmiştir. Mirza Bala Mehmetzade'nin

ifade ettiği gibi; “Müsavat Partisi’nin tarihi aynı zamanda Azerbaycan halkının fikri tekâmül tarihidir. Bu nedenle Azerbaycan tarihini Müsavat tarihinden ayırmak zordur.” (Mehmetzade, 1991: 36).

Bu araştırmanın amacı 1960’lı yılların başlarından SSCB’nin yıkılmasına kadar geçen süreçte SSCB’de hâkim tarih yazımı ile aynı dönemde Azerbaycan SSC’de okutulan tarih ders kitaplarında Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yaklaşımı ortaya koymaktır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Sovyet resmi tarihçiliğinde Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yaklaşımı ortaya koymaya amaçlayan bu çalışmada “tarama modeli” (Karasar, 1998: 77) kullanılmış olup, veriler “doküman incelemesi” (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 140) tekniğiyle toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırmada Sovyet resmi tarihçiliğinin Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ne yaklaşımı Azerbaycan SSC İlimler Akademisi’nin tarih bölümü tarafından 1953-1973 yılları arasında yayınlanan ve olay ve süreçlerin Komünist Parti ve diğer resmi organların görüş ve direktifleri doğrultusunda ele alındığı, dolayısıyla resmi yaklaşımı en iyi şekilde yansıttığı düşünülen “Azerbaycan Tarihi” isimli üç ciltlik eser özelinde incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu eserin 1958 yılında yayınlanan ilk cildi Azerbaycan tarihinin en eski devirlerden başlayarak 19 yüzyılın ortalarına kadar olan dönemi, 1960 yılında yayınlanan 2. cildi 19. yüzyılın ortalarından 1917 Şubat Burjuva Devrimine kadar olan dönemi, 1963 yılında iki kitap halinde Rusça yayınlanan 3. cildi ise 1918-1960 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Eserin 3. cildi 1973 yılında Azerbaycan Türkçesine çevrilerek Rusça baskısında olduğu gibi 1917-1937 ve 1938-1960 yıllarını kapsayan iki kitap halinde yayınlanmıştır. Bu cildin önsözünde Azerbaycan KP MK’nın kararlarına uygun olarak yazılan bu eserin Azerbaycan’ın Sovyet hâkimiyeti altındaki dönemiyle ilgili olarak yazılan ilk kapsamlı eser olduğu vurgulanmakta; ayrıca ilk (Rusça) baskısının üzerinden geçen on yıllık

sürede SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin almış olduğu kararlar doğrultusunda kitapta güncellemeler yapıldığı belirtilmektedir (Hüseynov vd., 1973: 10).

Araştırmada Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yaklaşımı ortaya koyabilmek için ise İ. A. Hüseynov, A. S. Sumbatzade, E. N. Guliyev ve Y. A. Tokarjevski tarafından yazılarak 1960 yılında yayınlanan ve Azerbaycan tarihiyle ilgili ilk ders kitabı olma özelliğini taşıyan Azerbaycan Tarihi, E. N. Guliyev ve E. İ. Memmedov tarafından yazılarak 1964 yılında yayınlanan 7. ve 8. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ve E. Guliyev, E. Memmedov ve K. Rehimov tarafından yazılarak 1982 yılında yayınlanan 9. ve 10. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitaplarından oluşturulan bir örneklem üzerinde çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Örnekleme dâhil olan eserlerin incelenmesi sonucu elde edilen veriler bir nitel araştırma veri analiz tekniği olan "betimsel analiz" yoluyla değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Elde edilen bulgular "Sovyet Resmi Tarihyazımında Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" ve "Azerbaycan SSC'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" kategorileri altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Sovyet Resmi Tarihyazımında Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

SSCB'de tarih, sahip olunan çok geniş bir coğrafyada farklı etnik köken, inanç ve kimliğe sahip milyonlarca insanı bir arada tutabilmek için ihtiyaç duyulan "Sovyet vatandaşlığı" bilinci oluşturmanın ve sosyalist ideolojiyi aktarmanın önemli bir aracı olarak görülmüştür. Bu nedenle tarih, Devrimin başından itibaren ideoloji için hayati derecede önemli görülerek Komünist Parti'nin sıkı kontrolü ve denetimi altında tutulmuştur. Sovyet tarihçiliği şeklen tarihsel olaylara sınıf mücadelesi açısından yaklaşan Marksist tarih anlayışının genel şablonuyla uyumlu görülsede, gerçekte Marks'ın toplum ve tarih kavrayışından oldukça farklı ve daha çok Partinin gündelik politik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kurgulanan objektiflikten uzak, oportünist ve manipülatif bir tarih anlayışıydı. Dolayısıyla SSCB'de tarih araştırmaları ve tarihyazımı Komünist Parti'nin politikalarına tâbi

kılınmış; tarih araştırmalarının genel çerçeveleri Parti Merkez Komitesi ve Parti Kongreleri tarafından belirlenmiştir (Iggers, 2000: Hacısalihoğlu, 2012: 133). Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak da Sovyet döneminde yazılan eserlerde tarihsel gerçeklikler yansıma bulamamış; olaylara tek yönlü ve ideolojik bakış açısıyla yaklaşarak bir anlamda tarihsel gerçeklikler sosyalist ideolojiye kurban edilmiştir (Abışov, 2015: 15).

Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonraki on yıllık dönemde genel olarak milli tarihçiler ile sayıları az olmakla birlikte Marksist tarihçiler serbest bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir (Maharramova Cengiz ve Şimşek, 2017: 42). Dolayısıyla bu dönemde kaleme alınan eserlerde Azerbaycan Türklerine Türk milletinin bir kolu olarak yaklaşılabilmiş ve Türklüğe duyulan sevgi açıkça dile getirilebilmiştir (Aliyeva Kengerli, 2008: 37). Anılan dönem bir yandan da Sovyet yönetiminin Marksist tarih anlayışını yaygınlaştırmak ve hâkim kılmak için gerekli altyapıyı oluşturmaya çalıştıkları bir geçiş dönemi özelliği taşır (Ağaoğlu, 2002: 399). Ancak 1930'lara yaklaşıldıkça sosyalist ideolojinin konumunu ve otoritesini pekiştirmesine paralel olarak ideolojiyle çelişen yaklaşımlar "bilim dışı" ve "mürteci" ilan edilerek dışlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede eski nesil tarihçiler ile Marksist tarihçiler arasında başlayan ayrışma bir süre sonra öncülüğünü bizzat Stalin'in yaptığı hücumlar sonucunda eski nesil tarihçilerin tasfiyeleriyle, hatta birçoğunun ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1929-1930 yıllarında çok sayıda eski nesil tarihçi hapis, sürgün veya idam edilmiştir (Kara, 2016: 13; Ağayev, 2006). S. E. Sef, B. N. Tihomirov, A. S. Gubaydullin, B. V. Çobanzade ve B. S. Bukşman bu süreçte Stalin döneminin repressiyalarına maruz kalan tarihçilerden sadece birkaçıdır (Abışov, 2015: 9). Repressiyaya tâbi tutulan bu tarihçilerin çoğunluğunun Azerbaycan'ın 1917-1920 yılları arasındaki devrini araştıran tarihçiler olması, "tarihçilik" alanının tamamen resmi ideolojinin kontrolüne girmesiyle sonuçlanmıştır (İskenderov, 2006).

Sovyet tarihçiliğinde merkezi yeri işçi hareketleri, Bolşevik Devrimi ve Bolşevik Partisi tarihi tutmaktadır. Genel olarak SSCB ve Birliğe dâhil cumhuriyetlerin tarihleriyle ilgili konular sosyalist hareketlerin gelişim tarihi olarak ele alınmış; diğer konulara ise ancak bu ana konularla ilgi ve ilişkileri ölçüsünde yer verilmiştir.

Ana hatlarıyla Marksist tarih anlayışına uygun olarak oluşturulan resmi Sovyet tarihyazıcılığı kendileri dışındaki siyasi fikir ve oluşumları "burjuva", "kapitalist" ve "emperyalist" olarak değerlendirerek sürekli mücadele edilmesi gereken unsurlar olarak

kabul etmektedir. Bu çerçevede daha en başından Müsavatçılar “sömürücü sınıfların ve burjuvazinin temsilcisi” ve “hâkim yerleşik düzenin koruyucusu” olarak görülerek hedef tahtasına oturtulmuştur. Bu yaklaşıma göre Müsavatçılar Rusya’da gerçekleşen 1917 Şubat Devrimi öncesinde ve sonrasında Çarlık yönetimini desteklemişler ve Devrime mesafeli yaklaşmışlardır. Bu dönemde yazılan eserlerde Müsavatçıların isimleri sıklıkla Kafkasya’nın diğer önemli partileri olan Menşevikler, Daşnaklar ve Eserlerle birlikte anılmakta ve hepsi birden “karşı devrimci partiler” olarak değerlendirilmektedir:

Müsavatçıların ve Daşnakların liderlik ettiği karşı-devrimci askeri güçlerin varlığı Bakü’de durumu ciddi şekilde güçleştirmekteydi... Bakü hariç Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’da hâkimiyet Kafkasya’nın zengin ailelerinin ve onların siyasi partilerinin, Ekim Devriminin galibiyetini nefretle karşılayan Müsavatçıların, Daşnakların ve Gürcü Menşeviklerin elindeydi... Kafkasya anti-sovyet güçlerin birleştirilmesinde, karşı devrimci organların kurulmasında ve faaliyet göstermelerinde Müsavatçılar aktif rol oynuyordu (Hüseynov vd., 1973: 88-91).

Sovyet resmi tarih anlayışında Azerbaycan’ın ve diğer Kafkasya milletlerinin milli bağımsızlık hareketleri gözden kaçırılarak 1917-1920 yılları arasındaki siyasi gelişmelere sadece Azerbaycan’ın özgürlüğü için mücadele eden Bolşevikler ile Azerbaycan’ı işgal etmek isteyen Türkiye, Almanya ve İngiltere arasındaki bir mücadele olarak yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımda Müsavatçılar ve diğer milliyetçiler genel olarak Azerbaycan’ın haklarını savunmaya, korumaya ve özgürleştirmeye çalışan Bolşeviklere karşı yabancı işgalci güçleri destekleyen, ülkesine ve halkına ihanet eden kimseler olarak gösterilmektedir. Sovyet tarihçiliğinde Müsavatçılara yönelik olarak en sık kullanılan suçlamalardan birisi “işbirlikçilik”tir. Böylece bu yaklaşımda tüm dünyada olduğu gibi Kafkasya’da da sınırların çizildiği, milletlere kendi kaderlerini belirleme hakkının tanındığı, dünya devletler sisteminin ulus devletler yönünde değişime uğradığı bir dönemde Azerbaycan halkının Müsavat Partisi önderliğinde kendi milli devletini kurma amacıyla kurduğu ittifaklar ve izlediği politikalar “işbirlikçilik” ve “satılmışlık” olarak nitelendirilmek suretiyle kasıtlı olarak çarpıtılmaktadır. Bu dönemde yazılan eserlerdeki genel yaklaşım 1917 yılından başlayarak Osmanlı, Alman ve İngilizlerin Azerbaycan’a ve özellikle Bakü petrollerine sahip olmak için Müsavatçıları kullandıkları; Müsavatçıların ise Azerbaycan’da iktidarı ele geçirebilmek için bu ülkelerle işbirliği yaparak aldıkları yardım karşılığında Azerbaycan’ın kaynaklarını ve çıkarlarını bu

ülkelere peşkeş çektikleri yönündedir: “Türk ordusu tarafından cesaretlendirilen Azerbaycan milliyetçi karşı-devrimcileri Azerbaycan’ı kendi hem-mezheplerine vermek için açıkça milli ihanete başladılar... Türkiye Hükümeti milliyetçi ve karşı-devrimcilerin hainliğinden yararlanarak ülkeyi Sovyet Rusya’dan zorla almak için Transkafkasya Komiserliği, daha sonra ise Transkafkasya Seymi ile görüşmeler yapıyordu.” (Hüseynov vd., 1973: 112).

Müsavatçılar ve Transkafkasya’nın diğer burjuva-milliyetçi partileri dış güçlerin çıkarları doğrultusunda ve onların yönlendirmeleriyle Transkafkasya’da siyasi yapılanmalar oluşturmuş, yine onların telkinleriyle feshetmişlerdir. Nitekim gerek 26 Mayıs 1918’de Transkafkasya Seymi’nin feshi, gerekse Azerbaycan’ın bağımsızlığının ilan edilmesi Türkiye ve Almanya’nın isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yazılan eserlerde Müsavatçıların Türkiye ile kurdukları yakın ilişki eleştirilmekte ve bu yakınlıktan dolayı Müsavatçılar suçlanmaktadır: “Azerbaycan burjuva milliyetçilerine gelince, onların temsilcileri olan M. H. Hacinski, M. E. Resulzade ve diğerleri Türkiye’nin gerçek ajanları olduklarını gösterdiler ve Türk şartları kabul edilmediği takdirde Transkafkasya Hükümetinden ayrılacaklarını ve Azerbaycan ve Dağıstan’ın bağımsızlığını ilan etmekle tehdit ettiler.” (Hüseynov vd., 1973: 113).

Sovyet resmi tarihçiliğinde Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yönetimi dış güçlerin Azerbaycan’da kurmaya çalıştıkları sömürge yönetim tarzının araçları olarak gösterilmektedir: “Hoyski’nin kukla hükümeti Türk işgalcilerle işbirliği yaparak halk kitlelerini soyuyor ve onlara zulmediyordu.” (Hüseynov vd. 1973: 152). Müsavat Hükümeti ülkenin içinde bulunduğu mali bunalımı aşmak için Türkiye ve Almanya’dan mali yardım istemek zorunda kalmış, bu durum ise Azerbaycan’ı bu ülkelere bağımlı hale getirmiştir: “Müsavat Hükümeti petrol ve petrol ürünleri, pamuk, bakır ve erzak mallarının taşınip götürülmesinde Türklere ve Almanlara vasıta ile yardım ediyordu. Türk işgal ordusunun bütün masrafları Azerbaycan halkından çıkarılıyordu.” (Hüseynov vd., 1973: 174). Nitekim ancak dış güçlere dayanarak varlığını sürdürebilen Müsavat Hükümeti önce Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Osmanlı ordusunun, ardından ise İngiliz ordusunun Azerbaycan’dan çekilmek zorunda kalması karşısında büyük endişeye kapılmışlardır:

Bariş antlaşması (Mondros) şartlarına göre Kafkasya’yı Antanta ordularının işgal edeceğini öğrenen Müsavatçılar rahat bir nefes aldılar. Çünkü yabancı ağalarının yardımı olmadan onlar yönetimde kalamazlardı... İngiliz ordusunun Kafkasya’dan

çekilmesi ile ilgili olarak Müsavat, Daşnak ve Menşevik hükümetleri Britanya'nın askeri kumandanlığına başvurarak ülkede işgalci güçler bırakmalarını defalarca rica etmişlerdir (Hüseynov vd. 1973: 215).

Sovyet tarihçiliğinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrinde Azerbaycan Parlamentosu'nun açılması "burjuva yönetim tarzına demokratik don giydirmek" amacına yönelik göstermelik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Parlamento gerçekte İngiltere'nin vesayeti altındadır ve İngilizler parlamentonun açılmasına ancak "İngilizperest" kimselerden oluşması şartıyla izin vermiştir. Esasen parlamento, faaliyette bulunduğu süre zarfında Azerbaycan'ın siyasi hayatında ciddi bir rol de oynayamamıştır: "Müsavat Parlamentosunun seçimli demokratik sisteme benzer hiçbir yönü yoktu. Üyeleri halk tarafından seçilmiyor, hakim sınıfların temsilcilerinden ibaret olarak Müsavat Hükümeti tarafından tayin ediliyordu."(Hüseynov vd., 1973: 183).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde gerek hükümetin gerekse parlamento üyelerinin sosyal kökenleri ve statüleri eleştiri konusu edilmektedir. Buna göre Parlamento 43 mülk sahibi, 15 petrol sanayicisi, 12 büyük tüccar ve 8 din adamından oluşturulmuş, ayrıca 22 Aralık 1918'de kurulan koalisyon hükümetinde ise bakanlıkların tamamı mülk sahipleri ile burjuva sınıfı temsilcileri arasında paylaştırılmıştır. Bu dönemde bir "Emekçi Bakanlığı" kurulmuşsa da bu tamamen emekçilerin gözlerini boyamaya yönelik, göstermelik bir adım olmuştur (Hüseynov vd., 1973: 184).

Sovyet dönemi Azerbaycan tarihçiliğinde Müsavat Hükümeti'nin uygulamaları hakkında genel olarak olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. Bu yaklaşıma göre Müsavat Hükümeti işbaşına geldikten sonra daha önce Bakü Halk Komiserleri Sovyeti tarafından hayata geçirilmiş olan ilerici uygulamalara son vererek ülkede irticayı hâkim kılmıştır. Müsavat Hükümeti'nin bu çerçevede değerlendirilen icraatlarının başlıcaları şunlardır: Daha önce devletleştirilmiş olan maden, atölye ve fabrikaların eski sahiplerine (kapitalistlere) iade edilmesi, çağdaş eğitim kurumlarının kapatılması, sekiz saatlik işgünü uygulamasına son verilmesi, işçi örgütlenmelerinin yasaklanması, devlet memuriyetlerine sadece mülk sahipleri ve burjuva sınıftan kimselerin alınması (Hüseynov, 1973: 186). Müsavat Hükümeti döneminde okul sayıları ile eğitime bütçeden ayrılan pay azalarak Çarlık döneminin gerisine düşmüş, ayrıca okullar ile dini kurumların birbirlerinden ayrılması yönünde Bakü Halk Komiserleri Sovyeti tarafından başlatılan uygulamaya da son verilmiştir: "Sovyet

hâkimiyetinin mekteplerden kovduğu mollalar ve keşişler yeniden mekteplere döndüler... Çok sayıda mektep binası Türk ordusu tarafından yıkılmıştı... İngiliz işgali devrinde de mekteplerin durumu kötü idi.” (Hüseynov, 1973: 427-428).

Osmanlı Devleti'nin Müsavat Hükümeti üzerindeki etkisi Sovyet tarihçiliğinde sıkça dile getirilen ve eleştirilen bir başka konudur. “Müsavat Hükümeti Azerbaycan'ın Türkiye'nin sömürgesi haline dönüşmesine her vasıta ile yardım ediyordu. Müsavat ordusu ve polisi Türkiye'dekiler örnek alınarak teşkil edilmişti... İşgalciler ve onların Müsavatçı elaltıları işçiler arasında kitlesel aramalar yapıp ilerici işçileri hapse atıyor, devrimcileri kurşuna diziyorlardı.” (Hüseynov vd., 1973: 175).

Müsavat Hükümeti'nin uyguladığı politikalar Sovyet resmi yaklaşımında çarpıtılarak “Osmanlılaştırma siyaseti” olarak sunulmaktadır: “Kendilerini milli ruhun temsilcileri olarak gösteren Müsavatçılar aslında Azerbaycan dil ve edebiyatının bağımsızlığını reddediyor, Türk işgali devrinde ‘Osmanlılaştırma’ siyaseti yürütüyorlardı.” (Hüseynov vd., 1973: 428). Kitaplarda “Osmanlılaştırma” siyasetinin göstergesi olarak da Azerbaycan'da “pantürkist fikirlerin temsilcisi olan” Türk Ocağı Derneği'nin kurulması, Azerbaycan okullarında ders vermek üzere Türkiye'den öğretmen istenmesi ve Azerbaycan okullarından “Rus Edebiyatı” ve “Rus Tarihi” derslerinin kaldırılması gösterilmektedir. Müsavatçılar ayrıca eğitim alanında milliyetçi politikalar izleyerek Azerbaycanlı öğrencilerle başka milletlerden olan öğrenciler arasına nifak sokmakla suçlanmaktadır. Müsavat Hükümetinin eğitim alanındaki en önemli başarılarından olan Bakü Devlet Üniversitesi'nin de demokratik fikirlere sahip aydınların baskı ve zorlamalarıyla ve ancak bir mecburiyet karşısında açıldığı ileri sürülmekte ve yetersiz bir adım olarak değerlendirilmektedir: “Aslında üniversite çok ağır günler geçiriyordu, onun kapıları emekçilere kapalıydı.” (Hüseynov vd., 1973: 428).

Sonuçta, 27-28 Nisan 1920 gecesi Bakü Sovyet ordusu tarafından işgal edilmiş, Müsavat Hükümeti yıkılarak yerine Bolşevik yönetimi kurulmuştur. Böylece yönetim “Bakü ve kazalarının asıl sahibi olan” Bakü Sovyeti'nin elinde toplanmıştır. Kaçınılmaz bir şekilde yok olacaklarını anlayan Müsavatçılar “siyasi terörü” kuvvetlendirmişler, isyan başlayınca Britanya'nın Tiflis Yüksek Komiserliği'ni arayarak yardım istemişlerdir. Lakin olaylar son derece hızlı geliştiği için “Antanta emperyalistleri” Müsavatçılara yardım edememiştir. Bu dönemde yazılan eserlerde Müsavat Hükümeti'ni halkın gözünden düşürmek için 27 Nisanda isyan başladıktan sonra Müsavatçıların bankaları boşaltıp, devlete ait serveti tren vagonlarına

yükleyerek önce Gence'ye, oradan da Tiflis'e kaçırma girişiminde buldukları, ancak durumu farkedilen silahlı işçilerin duruma müdahale ederek vagonları korumaya aldıkları ileri sürülmektedir (Hüseynov vd., 1973: 239). Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra Azerbaycan halkı ülkelerindeki zenginliklerin tam sahibi olmuştur: "Sovyet hâkimiyeti Azerbaycan'ı burjuva-mülkedar sömürsünden daimi olarak kurtardı, önüne özgürlük ve saadet yolunu açtı. Emekçiler kendi mukadderatlarının, kendi yurtlarındaki servetlerin tam sahibi oldular." (Hüseynov vd. 1973: 246).

Müsavatçılar Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulmasından sonra da faaliyetlerini sürdürerek halkı Sovyet yönetimine karşı isyana teşvik etmişlerdir: "Azerbaycan'ın kazalarında Müsavatçılar Sovyet karşıtı faaliyetlerini artırarak milliyetçilik fitne-fesadı ile halk kitlelerini Sovyet hâkimiyeti üzerine saldırtmak istiyorlardı."(Hüseynov vd., 1973: 256). Nitekim Mayıs ayından itibaren Gence, Tartar, Ağdam ve Zagatala gibi merkezlerde Müsavatçıların önyak olduğu isyanlar çıkmıştır.

Azerbaycan SSC'de Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

SSCB'de II. Dünya Savaşı'na kadar ilk ve ortaöğretim okullarında Birliğe dâhil milletlerin kendi tarihleri öğretilmemiştir. II. Dünya Savaşı devam ederken ilköğretim tarih programlarına "yabancı işgalcilere karşı mücadele" ve "içerideki zulümkârlara karşı mücadele" başlıkları altında cumhuriyetlerin kendi tarihleriyle ilgili birtakım konular eklenmiş, bunu 1946 yılında programa cumhuriyetlerin kendi tarihleriyle ilgili önemli dönem ve olaylarla ilgili birkaç konunun eklenmesi takip etmiştir. SSCB'ye dâhil cumhuriyetlerin tarihlerinin okul programlarına alınmasıyla ilgili esas önemli gelişme 1959 yılında SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin cumhuriyetlerin kendi tarihlerini okul programlarına almaları ve bu konularla ilgili ders kitapları hazırlamaları yönünde aldığı karar olmuştur (Memmedbeyli, 1960). Bu kararın ardından Azerbaycan'da Azerbaycan tarihiyle ilgili konuların yeterli düzeyde olmasa da öğretilmesine başlanmıştır. Başlangıçta bağımsız bir ders olarak okutulan Azerbaycan tarihi 1959 yılından itibaren "SSCB Tarihi" dersleri kapsamında öğretilmeye başlanmış, 1989-1990 öğretim yılından itibaren ise tekrar "Azerbaycan Tarihi" isimli bağımsız bir ders halinde öğretilmeye başlanmıştır (Turan, 2015). Bu dönemde Azerbaycan tarihi ile ilgili ders kitapları da yazılmıştır. 1960 yılında A. Sumbatzade, Z. İbrahimov ve İ. Hüseynov tarafından "Azerbaycan Tarihi"; 1964 yılında A. Guliyev ve E.

Memmedov tarafından “Azerbaycan Tarihi 7-8”; 1972 yılında A. Guliyev tarafından “Azerbaycan Tarihi 7-8”; 1975 yılında A. Guliyev ve E. Memmedov tarafından “Azerbaycan Tarihi 9” ve 1979 yılında ise A. Guliyev, E. Memmedov, K. Rehimli tarafından “Azerbaycan Tarihi 10” isimli ders kitapları yazılmıştır. Bu kitaplardan son üçü Sovyet döneminin sonuna kadar Azerbaycan okullarında okutulmuştur (İskenderov, 1987).

SSCB döneminde Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan tarihine yaklaşım, doğal olarak Azerbaycan tarihine yönelik resmi bakış açısını yansıtan eserlerle paralellik göstermektedir. Yayınlandığı dönemde Sovyet resmi ideolojisinin Azerbaycan tarihine yaklaşımının somutlaştığı bir eser olma özelliğini taşıyan “Azerbaycan Tarihi” isimli üç ciltlik eser 1960’lı yılların başlarından itibaren Azerbaycan tarihiyle ilgili olarak yazılan tüm eserlere ve ders kitaplarına temel referans teşkil etmiştir. Nitekim 1960 yılında yayınlanan ve Azerbaycan tarihi ile ilgili ilk ders kitabı olma özelliği taşıyan “Azerbaycan Tarihi” ders kitabının “giriş” kısmında kitabın bahsi geçen üç ciltlik “Azerbaycan Tarihi” isimli esere dayanılarak yazıldığı açıkça belirtilmektedir (Hüseynov vd., 1960). Bu durum resmi konsepsiyanın dışına çıkılamadığı için konuyla ilgili farklı yazarlar tarafından ve farklı zamanlarda yazılan eserlerin, birbirlerine benzemelerine, hatta neredeyse birbirlerinin kopyası görünümü kazanmalarına yol açmıştır.

Sovyet resmi tarihçiliği Azerbaycan tarihi ile ilgili konuları “Bolşevizm tarihi” kapsamında ele almıştır. Tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında ana unsur Bolşevik hareketleri ve devrim tarihi olup, diğer tüm konular tali konular olarak görülmüş ve ancak Bolşevik ve devrim hareketleri ile ilişkileri boyutuyla ve “düşman öteki” konumunda yer bulabilmiştir. Ders kitaplarındaki genel yaklaşım Azerbaycan’ın biricik meşru siyasal hareketinin işçi, köylü ve emekçilerin temsilcisi Bolşevik Partisi olduğu, bunun dışındaki tüm siyasi hareketlerin “illegal” ve “karşı-devrim” olduğu yönündedir. Müsavatçılar ise Bolşevik Parti öncülüğünde yürütülen bağımsızlık ve özgürlük hareketini boğmaya çalışan dış güçlerle birlikte hareket eden kapitalistlerin ve Çarlık rejiminin işbirlikçileridir. “Çarizm zulmü altında inleyen halkların gerçek özgürlüğü için sürekli çalışan Bolşevik Partisi burjuva milliyetçilerine karşı aktif mücadeleye başladı... Savaşın yarattığı ağır şartlarda halka gerçek özgürlük yolunu gösteren yegane parti Bolşevik Partisi idi.” (Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 49-52).

Ders kitaplarında daha ilk kurulduğu andan başlayarak Müsavat Partisi’ne karşı olumsuz bir bakış açısı mevcuttur: “Bu devirde taşra burjuvazisi ile burjuva aydınları arasında

milli meyiller, panislamizm ve özellikle pantürkizm güçleniyordu. 1911 yılında burjuva-milliyetçi Müsavat Partisi'nin temeli atıldı. Müsavatçılar Azerbaycan emekçilerinin şuurunu milliyetçilik zehiri ile zehirlenmeye çalışırken aynı zamanda Çar hükümetlerine de sadakatlerini bildiriyorlardı (Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 49).

Müsavatçılar, partinin kurulduğu andan başlayarak Azerbaycan'da devrimci hareketleri engellemeye çalışmışlar ve devrimcilere karşı Azerbaycan burjuvazisini ve Çarlık yönetimini desteklemişlerdir: "Müsavatçılar halkı aldatmakta, savaşın soygunculuk karakterini gizlemekte, çarizme ve Rus burjuvazisine yardım ediyordu." (Hüseynov vd., 1960: 13).

Gence'de Nesip Bey Yusufbeyli tarafından kurulan ve 1917 yılında Müsavat Partisi ile birleşen Türk Âdemi Merkezîyet Partisi de ders kitaplarında "han ve beylerin kurduğu parti" olarak nitelendirilerek küçümsenmektedir: "Gence'de han ve beylerin kurdukları parti ile birleşen Müsavat, kitlelerin sömürge zulmüne karşı mücadelesinden Azerbaycan burjuvazisi ve mülk sahiplerinin çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışıyor ve milliyetçiliği teşvik ediyordu. Buna karşılık Azerbaycan'daki emekçi kitleler gerçek özgürlük mücadelesi yürütüyordu." (Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 75).

Sovyet döneminde yazılan tarih eserlerinde Müsavatçılar için yaygın olarak kullanılan "işbirlikçilik" suçlaması aynı şekilde ders kitaplarında da dile getirilmekte, Müsavatçılar her fırsatta Türkiye, Almanya ve İngiltere gibi devletlerin işbirlikçisi olmakla, dahası Türkiye ve Almanya'nın Transkafkasya'yı işgal etmelerine destek olmakla suçlanmaktadır. Nitekim 1918 yılı yazında Kafkasya'ya Türk-Alman askeri müdahalesi başlamış; bu süreçte Müsavatçıların da içinde bulunduğu "Transkafkaya karşı-devrimcileri" onlara ellerinden gelen yardımı yapmışlardır: "1 Mart 1918'de Transkafkasya Seymi Trabzon'da Sultan Türkiyesi ile görüşmelere başladı. Türk ordusu Transkafkasya karşı-devrimcilerinin nökerçiliğinden yararlanarak Kars ve Ardahan'ı işgal edip Transkafkasya'nın içlerine doğru ilerlemeye başladı." (Hüseynov vd., 1960: 157). Sonuçta 1918 yılı Mayıs ayında Türk ordusu Gence'ye girerek burada "karşı-devrimci Müsavat bey-han hükümetinin" kurulmasına önyak olmuştur (Guliyev ve Memmedov, 1964: 197; Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 90).

Ders kitaplarında Bakü'de daha önce ilan edilmiş olan Sovyet yönetiminin 31 Temmuz 1918'de yıkılması "Bolşevik yönetiminin muvakkati sükutu" (Hüseynov vd., 1960: 164; Guliyev ve Memmedov, 1964: 200); Sovyet yönetiminin yıkılmasından bir süre sonra Türk

ordusunun Azerbaycan ordusuyla birlikte Bakü'ye girmesi ise “Bakü'nün işgali” olarak değerlendirilmektedir: “15 Eylülde Türk ordusu Bakü'yü işgal etti. Onların süngülerinin gücü ile Azerbaycan halkının gaddar düşmanı Müsavatçılar Azerbaycan'da hâkimiyeti ele geçirdiler. Müsavat Hükümeti Türk işgalcilerin elaltıları idi.” (Guliyev ve Memmedov, 1964: 201; Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 93).

Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Müsavat Hükümeti'ne karşı olumsuz bir bakış açısı hâkim olup, bu hükümetin işbaşında olduğu dönem “müdahalecilerin ve karşı-devrimcilerin kanlı ağalığı devri” olarak adlandırılmaktadır. Zira bu dönemde daha önce Bakü Halk Komiserleri Sovyeti tarafından hayata geçirilen uygulamalara son verilmiş, devletleştirilen Hazar ticaret filosu ve bankalar kapitalistlere; el konulmuş topraklar ise eski sahiplerine iade edilmiştir. Bu dönemde Çarlık devrinin kurumları yeniden oluşturularak, o dönemin kanun ve kaideleri de tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Ayrıca işçi sınıfının elde etmiş olduğu siyasi ve ekonomik bütün kazanımlar ortadan kaldırılmış, sendikalar ve diğer işçi örgütleri yasaklanmıştır. Ders kitaplarında Müsavat Hükümeti'nin Türk ordusuyla birlikte Azerbaycan işçi ve köylülerine zulüm yaptıkları ifade edilmektedir: “İşgalciler ve Müsavatçılar Azerbaycan'ın devrimci işçi ve köylülerini acımasız bir şekilde cezalandırıyorlardı. Türkler her tarafa darağaçları kurmuşlardı.” (Guliyev ve Memmedov, 1964: 204; Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 99). “Transkafkasya halklarının birçok iyi oğulları cellat Türklerin ve Müsavatçıların elleri ile öldürüldü.” (Hüseynov vd., 1960: 168).

Ders kitaplarında hâkim tarihyazımına paralel bir şekilde Müsavat Hükümeti'nin siyasi iktidarını ancak dış destek ile sürdürebildiği, bu destek karşılığında ise Azerbaycan'ın servetlerini bu ülkelere sunduğu ifade edilmektedir: “Müsavatçılar işgalcilerle birçok anlaşmalar yaparak onlara çok miktarda pamuk, petrol, yün ve erzak vermeyi üstlendiler. Onlar Azerbaycan halkının milli çıkarlarını sağa sola satıyorlardı.” (Guliyev ve Memmedov, 1964: 203). Müsavat Hükümeti, Türk ordusunun Azerbaycan'dan çekilmesinden sonra bu defa da İngilizler ile işbirliği yapmıştır: “Onlar Britanya emperyalizminin nökerlerine dönüştüler.” (Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 99). Bu dönemde İngilizler işgal ettikleri Azerbaycan'ın tüm zenginliklerini yağmalamışlardır:

İngiliz müdahalesi Azerbaycan'ın zengin servetlerini açgözlü eşkıyalar gibi talan ediyorlardı. Onların Bakü'den taşıyıp götürdükleri petrol ve başka servetlerin haddi hesabı yoktu. ... Ülkeyi varyoktan çıkarmakta halkı talan ve tahkir etmekte

Müsavatçılar İngiliz ağalarından geri kalmıyorlardı. Onlar Azerbaycan'ın şehir ve köylerinde akla hayale gelmeyen vahşilikler yaratıyor ve yağmıyorlardı. (Guliyev ve Memmedov 1964: 205).

Sonuçta İngilizler ve Müsavat Hükümeti Azerbaycan halkı için felakete dönüşmüş, işçiler günde 12-14 saat çalıştırılmış, toprakları ellerinden alınan köylüler de zor şartlarda yaşamaya başlamışlardı. 1919 yılı sonlarıyla 1920 yılı başlarında ülke ağır bir ekonomik ve siyasi bunalım içine girmiş; petrol sanayisi büyük bir felaketle karşı karşıya kalırken erzak kıtlığı da oldukça şiddetlenmiştir: “Emekçiler açlığın pençesinde boğuşuyordu.” (Guliyev, Memmedov ve Rehimov, 1982: 102). Hükümetin baskıyı artırarak her türlü grev, miting ve toplantıları yasaklaması çözüm olmamış ve gergin hava Sovyet ordularının Bakü'yü işgaline kadar sürmüştür. 27 Nisanı 28 Nisana bağlayan gece Bakü işgal edilerek Müsavat Hükümeti yıkılmış ve yerine Sovyet yönetimi ilan edilmiştir. Böylece bundan sonra Azerbaycan'da tüm yönetim Neriman Nerimanov liderliğindeki Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi'nin eline geçmiştir (Hüseynov vd., 1960).

Azerbaycan toprakları üzerinde ebedi olarak Sovyetlerin galibiyet bayrağı dalgalandı... Sovyet hâkimiyetinin galibiyeti Azerbaycan halkının tarihi mukadderatında köklü dönüş oldu. Bu galibiyet Azerbaycan halkını ebedi olarak burjuva-mülkedar zulmünden ve harici emperyalistlerin esaretinden kurtardı. Onu kendi toprağının ve servetlerinin gerçek sahibi yaptı. Onu gerilik ve atalet yüklerinden kurtardı, kendi toprağının ve servetlerinin gerçek sahibi yaptı (Guliyev vd. 1982: 109-111).

Azerbaycan'da Sovyet idaresinin kurulmasından sonra Müsavatçıların Bolşeviklere karşı mücadelesi devam etmiş; Gence, Karabağ ve Zagatala gibi merkezlerde Sovyet karşıtı isyanlar çıkarmışlardı (Hüseynov vd., 1960: 182).

Ders kitaplarında kullanılan dil ve üslup, başlıklar ve Müsavatçılara karşı kullanılan nitelendirmeler hedef öğrenci kitesinin yaş ve gelişim özellikleri göz önünde bulundurulduğunda pedagojik açıdan bir ders kitabında olmaması gerektiği kadar sorunlu ve militancadır. Ders kitaplarında kullanılan bazı başlıklar şöyledir: “İngiliz müdahalecilerinin ve Müsavat karşı-devriminin kanlı hükümranlılığı”, “Harici işgalciler ve onların ajanlarına karşı mücadele”. Ders kitaplarında Müsavatçılar ve Müsavat Hükümeti ile ilgili kullanılan olumsuz nitelendirmelerin bazıları ise şöyledir: “Müdahalecilerin ve Müsavatçıların vahşi azgınlıkları”, “Britanya emperyalizminin nökerleri”, “Müsavat eşkiya çeteleri”, “Türk işgalcilerin elaltısı

Müsavat”, “Türk müdahalecilerin Müsavat nökerleri”, “Müsavatçıların cinayetkar siyaseti”, “Müsavatçıların burjuva-milletçi hükümeti”, “Türk işgalcilerin Müsavatçı nökerleri”, “Harici emperyalistlerin ve Müsavatçı karşı-devrimcilerin ağalığı devri”

Sonuç

Azerbaycan tarihinin en önemli devirlerinden olmasına rağmen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ve uyguladığı iç ve dış siyaset SSCB'nin yıkılmasına kadar araştırılması yasak konular arasına alınarak görmezden gelinmiştir. Azerbaycanlı tarihçi Cemil Hesenov'un (1993) ifadesiyle Azerbaycan tarihinin bu dönemi adeta manevi repressiyaya tâbi tutulmuştur.

Sovyet tarihçiliğinde “Müsavat Partisi” ve “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” işçi ve emekçilerin Azerbaycan'da hâkimiyeti ele geçirmelerine engel olmaya çalışan “düşman öteki”ler olarak görülmektedir. Zira Azerbaycan'da 1917-1920 yılları arasındaki dönemde mücadele Müsavat Partisi ile Bolşevik Partisi arasında cereyan etmiştir. Bu mücadele sürecinde Azerbaycan'da 1918 Mayısında Müsavat Partisi öncülüğünde demokratik parlamenter bir ulus devlet olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuşsa da bu devlet uzun ömürlü olamamış; Sovyet ordusu 27 Nisan 1917'de Bakü'yü işgal ederek meşru hukuki varlığı sahip olan bu devleti ortadan kaldırmıştır. Azerbaycan'da Azerbaycan milli hareketinin temsilcisi ve itici gücü olan Müsavat Partisi ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile Bolşevikler ve Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Azerbaycan için mücadele eden iki farklı siyasi güç olmanın yanı sıra birbirine zıt iki karşıt sistemin ve ideolojinin de temsilcisi durumundaydılar. Dolayısıyla mücadelenin nihai kazananı olan Bolşevikler devlet ve toplum hayatının her alanında olduğu gibi “tarihçilik” alanı üzerinde de sıkı bir denetim kurmak suretiyle tarihi gerçeklikleri kendi ideolojisi ve politik çıkarları doğrultusunda aksettirmiştir. Müsavatın kötülenmesi bir yandan Müsavat'ı ve onların öncülüğünde kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni itibarsızlaştırma yoluyla tarihsel önemini silikleştirme, önemsizleştirme ve sonuçta unutturma amacını taşırken; bir yandan da Sovyet döneminde Müsavatçılığa olan ilgi ve meyilleri önleyerek bu “düşman öteki” karşıtlığında kendi Bolşevik saflarını sıkılaştırma amaçlarına yönelik olarak uygulanmıştır. Esasen

başlangıçta Müsavatçılara karşı uygulanan itibarsızlaştırma, değersizleştirme, baskı ve fiziki cezalandırma yöntemleri bir süre sonra, Stalinist yönetim tarzının karakteristik bir özelliği halini alacak ve “karşı-devrimci”, “dış güçlerin ajanı” ve “halk düşmanı” suçlamaları hem “hızlı sanayileştirme” ve “zorunlu kolektifleştirme” gibi totaliter uygulamalara karşı yükselen itirazları önlemenin, hem de parti içi muhalefeti yok etmenin bir aracına dönüşecektir.

Sovyet tarihçiliğinde Azerbaycan’da 1917-1920 yıllarında cereyan eden olaylara genel olarak işçi ve köylülerin temsilcisi olan Bolşevikler ile yabancı emperyalist güçler arasındaki bir mücadele olarak yaklaşmış; böylece anılan dönemde Bolşevik Partisi bölgeyi Almanya, Türkiye, İngiltere, Fransa ve ABD gibi yabancı emperyalist güçlere karşı savunan Transkafkasya bölgesinin ve Azerbaycan’ın en büyük siyasi gücü olarak gösterilmiştir. Buna karşılık Müsavat Partisi söz konusu dönemde bölgedeki siyasi mücadelelerin önemsiz bir ayrıntısı durumuna düşürülmüş, dahası Müsavat Partisi’nin şahsında Azerbaycan milli hareketine karşı kazanılan askeri ve siyasi galibiyeti sürekli kılmak ve kazandıkları galibiyetin önemini daha da artırmak amacıyla bu partiyi gelecek kuşakların gözünde itibarsızlaştıracak bir tarih kurgulamışlardır. Bu yaklaşımda Müsavatçılar, Azerbaycan’ın çıkarlarını Türkiye, Almanya ve İngiltere gibi emperyalist devletlere sundukları, yabancı devletleri Azerbaycan’ı işgale davet ve teşvik ettikleri ve anılan bu devletlere ajanlık, hizmetkârlık ve maşalık yaptıkları gerekçeleriyle Sovyet döneminin en yaygın ve klişe suçlamalarından olan “karşıdevrimcilik” ve “halk düşmanlığı” ile suçlanmaktadırlar. Müsavatçılar ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hem dış emperyalistlerin maşası ve işbirlikçisi hem de içerideki burjuva-mülkedar sınıfların temsilcisi olarak sunularak Sovyet ideolojisinin iki büyük ve temel düşmanı olan “emperyalizm” ve “kapitalizm” ile özdeşleştirilmek suretiyle hedef tahtasına oturulmaktadır. Sonuçta, Müsavatın Azerbaycan tarihinde oynadığı büyük ve önemli rol gözlerden kaçırılmak suretiyle bir ölçüde bu üç yıllık dönemin tarihinin susturulmasına ve unutturulmasına çalışılmaktadır.

Sovyet resmi tarihçiliğinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin uluslararası hukukun öznesi bir bağımsız devlet olduğu gerçeği inkâr edilmekte ve görmezden gelinmektedir. Tarih kitaplarında bu devleti ve yönetimde buldukları dönemi tanımlamak için küçümseyici ifadeler kullanılarak olumsuz bir algı yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu devletle ilgili kullanılan nitelendirmelerden bazıları şöyledir: “Müsavatçıların burjuva-milliyetçi hükümeti”, “dış emperyalistlerin ve Müsavatçı karşı-devrimcilerin ağalığı devri”, “İngiliz

müdahalecilerin ve Müsavat karşı-devriminin kanlı ağalığı” ve “dış işgalciler ve onların ajanlarına karşı mücadele”. Bu eserlerde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin uyguladığı milli politikalar da “karşı devrimcilik”, “irtica” ve “Osmanlılaştırma siyaseti” şeklinde çarpıtılarak değersizleştirilmeye çalışılmaktadır.

Sovyet döneminde Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında da Müsavatçılara ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine karşı genel olarak dönemin konuyla ilgili araştırma eserlerine, dolayısıyla resmi bakış açısına paralel bir yaklaşım söz konusudur. Ders kitaplarında bu konularla ilgili bölümlerde hitabettiği öğrenci grubunun özellikleri göz önüne alındığında pedagojik açıdan uygun olmayan, kaba ve militanca bir dil ve üslubun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abışov, V. (2015). *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası kurulmasının tarixşünaslığı*. Bakü: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası A. A. Bakıxanov Adına Tarix Enstitüsü.
- Ağaoğlu, E. (2002). Sovyet ideolojisi ışığında Azerbaycan’da resmi tarih tezi. *Yeni Türkiye*, 4 (46), s. 391-412.
- Ağayev, E. (2006). *Sovyet ideoloji çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin tarih yazımı ve tarih eğitimi: Azerbaycan örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Aliyeva Kengerli, A. (2008). *Azerbaycan’da romantik Türkçülük*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü*. (2 Cilt), İstanbul: MEB.
- Asker, A. (2015). Azerbaycan’da ulus inşasının onay aşaması (1918-1920) ve önemi üzerine bazı tespitler. *Yeni Türkiye*, 75, s. 536-546.
- Balayev, A. (1991). 1917-1920 yıllarında Azerbaycan milli harekâtında muhtelif siyasi partilerin rolü. V. Guliyev içinde, *Azerbaycan Demokratik Respublikası, Tarih, İctimai-Siyasi ve Edebi Medeni Hayat*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyat-Poligrafya Birliğı, s. 29-34.
- Bünyadov, Z. (1993). *Kırmızı terör*. Bakü: Azerbaycan Devlet.

- Eliyev, M. (1991). Mehmet Emin Resulzade. V. Guliyev içinde, *Azerbaycan Demokratik Respublikası, Tarih, İçtimai-Siyasi ve Edebi Medeni Hayat*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyat-Poligrafya Birliđi, s. 151-160.
- Gandilov, S. (ed.) (2000). *Azerbaycan tarixi*, Bakü: Çaşiođlu.
- Guliyev, E. N. ve Memmedov, E. İ. (1964). *Azerbaycan tarihi, 7-8. sınıflar için*. Bakü: Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyatı.
- Guliyev, E., Memmedov, E. ve Rehimov, K. (1982). *Azerbaycan tarihi 9-10. sınıflar için derslik*. Bakü: Maarif.
- Hacisalihođlu, F. (2012). *Azerbaycan'da tarihçilik* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hesenov, C. (1993). *Azerbaycan beynelhalk münasebetler sisteminde (1918-1920)*. Bakü: Azerbaycan Devlet.
- Hüseynov, İ. A., Sumbatzade, A. S., Guliyev E. N. Ve Tokarjevski, Y. A. (1960). *Azerbaycan tarihi, orta mektep için ders vesaiti*. Bakü: Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyatı.
- Hüseynov, İ. A., Dadaşzade, M. A., Sumbatzade, E. S., İbrahimov, Z. İ., Guliyev, E. İ. ve Tokarjevski, Y. A. (Red.) (1973). *Azerbaycan tarihi*, 3. Cilt, (3. ciltte). Azerbaycan SSC İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Bakü: Elm.
- Iggers, G. G. (2000). *Bilimsel nesnellikten postmodernizme yirminci yüzyılda tarih yazımı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- İsgenderli, A. (2012). *Azerbaycan hakikatlaeri 1917-1920*. Bakü: Elm ve Tehsil.
- İskenderov, A. S. (2006). *Azerbaycan'da Türk-Müslüman soykırımı probleminin tarihşünaslığı (1918-1920)*, Bakü: Adilođlu.
- İskenderov, T. (1987). Azerbaycan SSC umumtahsil mektepleri için tarih dersliklerinin yaratılması lenin milli siyasetinin tantanasıdır. *Mektep Islahatı ve Tarihin Tedrisi Metodikasının Aktüel Problemleri*. Bakü: V. İ. Lenin Adına Kırmızı Emek Bayrağı Ordenli Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü.
- Kara, A. (2016). Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet döneminde Kazak tarihi araştırmalarında ideolojik baskı ve kısıtlamalar. A. Kara ve Z. Yaman içinde, *Sovyet Tarih Yazımı Kazakistan Tarihinin Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliđi.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel araştırma yöntemi* (8. baskı). Ankara: Nobel.

- Maharramova Cengiz, N. ve Şimşek, A. (2017). Rusya tarih ders kitaplarında Türk-Osmanlı imgesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 26, s. 37-66.
- Memmedbeyli, Ş. C. (1960). *Azerbaycan tarihi tedrisinin bazı meseleleri*. Bakü: Azerbaycan SSC Maarif Nazırlığı Azerbaycan Müellimlerini Tekmilleştirme Enstitüsü.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan hareketi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Resulzade, M. A. (1966). Müsavat Partisinin kuruluşu. *Azerbaycan*, 15 (167), s. 12-18.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*, İstanbul: İrfan.
- Resulzade, M. E. (1996). *Azerbaycan problemi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Sadıkov R. (2015). Birinci Dünya Savaşı ve Rusya'nın dağılma sürecinin kanlı halkası: Bakü Sovyeti Hükümeti ve Mart Soykırımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 4 (1), s. 34-62.
- Turan, R. (2015). *Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretimde tarih öğretimi ve ders kitapları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Turan, R. (2016). Türkiye'de bir Azerbaycanşinaslık Ocağı: Azerbaycan Kültür Derneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5 (3), s. 1182-1203.
- Turan, R. (2018). Kuzey Azerbaycan'da modern ulusal kimliğin gelişim sürecine genel bir bakış, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, s. 429-451.
- Yagublu, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade ansiklopedisi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.